

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TATARCA ARASINDAKİ SES DENKLİKLERİ ÜZERİNE

Hayati DEVELİ

Ø Türkiye Türkçesi¹ ile Tatarca² Türk dillerinin Oğuz ve Kıpçak gruplarının büyük temsilcilerindedir. Türk dil grupları arasındaki düzenli ses denklilikleri bilhassa bu dillerin tasnifi çalışmaları ve rekonstruksiyon denemelerinin temelini teşkil etmektedir. Türk dillerinin fonetik yapılarının mukayeseli olarak incelenmesinde bilhassa A. M. Şçerbak (1970) ve U. Bayçura'nın (1975) çalışmaları çok büyük öneme sahiptir. Bunun dışındaki muhtelif yayımlarda da fonetik yapı karşılaştırmalı olarak ele alınmaya devam edilmiştir. Bu çalışmaların gösterdiği hususların en önemlilerinden biri, ünlü sistemi dikkate alındığında Tatarca ve Başkurtça'nın diğer Türk dillerinin ekserinden ayrılan bir değişim gösterdiğidir. Bu bilhassa geniş ünlülerin darlaşması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Mes. öteki Türk dillerindeki /e/ yerine Tatarcada /i/, /ö/ yerine /ü/, /o/ yerine /u/ kullanılması gibi. Hattori, bu darlaşmayı İdil Bulgarlarının 13. yüzyıldan itibaren tesiri altına girdikleri Türk-Tatar (Kıpçak) dilini kabul etmelerine bağlamaktadır (s. 282). Kurulan Altın-Orda devletinde Bulgarlar daima çoğunlukta oldukları için Türk-Tatarca'yı (Kıpçakçayı) kendi dillerinin seslileri ile taklit etmeye başlamışlar; İdil boyunda gelişen Tatarca, böylece, Eski Türkçe'nin geniş ünlülerinin darlaştığı bir şive olarak ortaya çıkmıştır.

¹ Türkiye Türkçesi tabiri ile Türkiye Cumhuriyetinin standart edebî dili kastedilmektedir.

² Tatarca ile bugünkü Tataristan Cumhuriyetinde konuşulan standart edebî Tatarca kastedilmektedir.

1. Ünlü Sistemindeki Denklikler

Türkiye Türkçesi ile Tatarca'nın ünlüleri ayırıcı özelliklerine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir³.

	Düz		Yuvarlak	
	<i>ön</i>	<i>art</i>	<i>ön</i>	<i>art</i>
dar	i	ı	ü	u
orta	í		ù	ú
geniş	e	a	ö	o

Bu tablodan /o/, /ö/, /é/ sesleri Türkiye Türkçesine; /ú/, /ù/ /i/ sesleri Tatarca'ya hastır. Bir başka deyişle Tatarca'da geniş/yuvarlak ünlü bulunmaz⁴. Bunun dışında alfabede gösterilmemekle beraber Türkiye Türkçesi'nde /é/ ünlüsü [e] # [é] gibi karşıtlıklarda rastlanan bir ünlüdür (Banguoğlu, § 13). Anadolu ağızlarında /é/ yaygın olmakla birlikte standart edebi Türkiye Türkçesinde çoğu zaman /é/ ⇨ /e/ olur : [vér-] ⇨ [ver-] gibi. Şu durumda her iki şivenin de dokuzar ünlü foneme sahip oldukları söylenebilir. Tü. : a, e, o, ö, u, ü, ı, i, é ; Ta. : a, e, ú, ù, u, ü, í, í, ı.

Eski Türkçe devresi ile mukayese edildiğinde en muhafazakâr ünlünün /a/ olduğu görülüyor. Bu fonem, umumiyetle düzenli bir denklik oluşturacak ses değişikliklerine girmemiştir. Bunun yanında bilhassa Tatarcada ilk hecede dudaksılaşmış olarak gerçekleşmesini de unutmamak lâzımdır : *am* [át] gibi.

1.1. Ta.: /i/ = Tü.: /e/, /é/

Türkiye Türkçesindeki kök hecedeki /e/ ve /é/ fonemleri Tatarcada /i/ ile karşılanmaktadır. Bu fonem ET'de pek çok kelimedede /e/ dir.

³ Burada "uzunluk" bir ayırıcı özellik olarak söz konusu edilmemiştir. Bizim burada ele aldığımız ünlüler "uzun olmayan" ünlülerdir. Bunun için bk. TG, 89.

⁴ Alıntı kelimelerde ise Türkiye Türkçesi'ndeki gibi geniş/yuvarlak /o/ fonemi bulunmaktadır. Bunları alıntı fonem kabul etmek uygun olur. Ör. совем, колхоз, паракод vs. (İshakov, 217).

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>ure</i> [igí] ~ <i>uzre</i> [izgí]	<i>eyi, iyi, mübarek</i>	<i>eægü</i>
<i>уген</i> [igín]	<i>ekin</i>	<i>ekin</i>
<i>уске</i> [iskí]	<i>eski</i>	<i>eski</i>
<i>син</i> [sin]	<i>sen</i>	<i>sen</i>
<i>сигез</i> [sigíz]	<i>sekiz</i>	<i>sekiz</i>
<i>жумеш</i> [cimíš]	<i>yemiş, meyve</i>	<i>yemiş ~ yimiş</i>
<i>жур</i> [cír]	<i>yer</i>	<i>yer ~ yir</i>

Buradaki tabloya göre ET’de kök hecedeki /e/ veya /i/’ler Tatarca’da /i/, Türkiye Türkçesi’nde /e/ olmaktadır. Bazı kelimeler ise bu tabloya uymamaktadır. Bunlarda Tatarca /i/’li kelimelerin Tü.de /e/’li olmaları beklenirdi :

ике [ikí] “iki” (< ET. *eki*) ; *икенде* [ikíndí] “ikindi” (< ET *ekindi, ekinti, ikinti*) ; *имде, имди, инде* [imdí, imdi, indí] “imdi, şimdi” (< ET *amti ~ emti*); *сидек* [sidék] “sidik” (< ET *sidük ~ sitük*) ; *журән* [ciren-] “iğren-” (< ET *yigren-*). *ушет-* [işit-] kelimesi (< ET eşit- ~ eşit-) Tatarca’da dar ünlüdür. Bunun Türkiye Türkçesinde geniş /e/ ünlüsü ile olması beklenirken karşımıza dar /i/ ünlüsü ile çıkmaktadır. Ancak Anadolu ağızlarında geniş ünlülü örneklerle de rastlanır : (*eşit-*, *Gemalmaz*).

Kök hece dışında ise ET. /e/ ⇔ Ta. /e/ = Tü. /e/’dir:

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>икмәк</i> [ikmek]	<i>ekmek</i>	<i>ekmek ~ etmek</i>
<i>иркәк</i> [ırkek]	<i>erkek</i>	<i>érkek</i>
<i>көрәш</i> [küreş]	<i>güreş</i>	<i>küreş</i>
<i>жиңгә</i> [ciñge]	<i>yenge</i>	<i>yeñge</i>

Alıntı kelimelerde /e/ ve /i/ fonemleri her iki şivede de değişmeden korunmaktadır :

әгәр [eger], *әлбәттә* [elbette], *әфәнде* [efendí], *һәләк* [helak], *ибтида* [ibtida], *идеолог* [ideolog], *икътисад* [iktisad], *инсан* [insan] vs.

Muhtemelen daha eski veya kullanılma sıklığı yüksek bazı alıntılarda ise birinci hecedeki /e/’ler Tatarca’da /i/’ye dönüşmüş bulunmaktadır :

имин [imin] “emin”, *китән* [kiten] “keten”, *шук* “şek, şüphe”, *шукәр* [şiker] “şeker”, *шурбәт* [şirbet] “şerbet”.

1.2. Ta.: /i/ = Tü.: /i/

ET'deki /i/ fonemi Tatarcada /i/ fonemiyle değişmektedir. Kelime başında normalden biraz daha kısa bir ünlüdür. Kelime başında “э” harfiyle gösterilirken, kelime içinde “e” harfiyle gösterilmektedir. Bilhassa düz/dar ünlülü eklerde /i/'nin ön sıradan karşılığıdır (İshakov, 228-229). Bu ses bilhassa kelime içinde Türkiye Türkçesindeki /é/'ye nazaran daha dar bir fonemdir.

Kelime başında :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
эз [íz]	<i>iz</i>	<i>iz</i>
элгәре [ílgeri]	<i>ileri</i>	<i>ilgerü</i>
эссе [issí]	<i>issi</i> “sıcak”	<i>isig</i>
эм [ít]	<i>it</i>	<i>it</i>
эч [iç-]	<i>iç-</i>	<i>iç</i>
эш [iş]	<i>iş</i>	<i>iş</i>

Ancak şu kelimeler bu tabloya uymamaktadır: *уһә* [ine] “iğne” (< ET *igne* ~ *yigne*) Ancak bu kelimenin *әһә* [ine] şekli de vardır ; *уһче* [inçi] “inci” (< Çin. cen-cu) kelimesindeki uyumsuzluğu ise kelimenin alıntı olmasına bağlayabiliriz.

Kelime içinde :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
бер [bír]	<i>bir</i>	<i>bir</i>
улле [illí]	<i>elli</i>	<i>ellig</i>
судек [sidík]	<i>sidik</i>	<i>sidük</i>
мереш [tígış]	<i>dikiş</i>	<i>tikiş</i>
мел [tíl]	<i>dil</i>	<i>tl</i>
мере [tírí]	<i>diri</i>	<i>tirig</i> ~ <i>tiri</i>
уеш [şış]	<i>şış, şışkin</i>	<i>şış</i>
жиде [cidí]	<i>yedi</i>	<i>yétti</i> ~ <i>yéddi</i>

Bilhassa Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde de aynı denkliğin işlediği görülmektedir: *әдәп* [edíp] “edip”, *әмер* [emír] “emir”, *уешә* [şışe] “şışe”, *исем* [isím] “isim”, *һәсәл* [nesíl] “nesil”, *һәсәр* [nesír] “nesir”, *һәжес* [necís] “necis, pis”, *сәр* [sír] “sır”, *сәркә* [sírke] “sirke”.

1.3. Ta.: /u/ = Tü.: /o/

ET /o/ fonemi Türkiye Türkçesinde /o/, Tatarcada ise /u/’dur. Normal uzunlukta bir fonemdir (Safiullina, 165; TG, § 23 vd.). Geniş/yuvarlak fonemlerin darlaşmasınının Tatarca ve Başkurtça’nın diğer Türk şivelerine göre başlıca farklarından olduğunu, ET’ye nazaran ünlü sistemindeki bu darlaşmanın İdil boyundaki üst katman dili olan Bulgarca’nın tesirine bağlandığını yukarıda ifade etmiştik.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>кубар-</i> [kubar-]	<i>kopar-</i>	<i>kopur-</i> ~ <i>kopar-</i>
<i>кубыз</i> [kubız]	<i>kopuz</i>	<i>kopuz</i>
<i>кунак</i> [kunak]	<i>konak</i> “ <i>misafir</i> ”	<i>konak</i>
<i>суган</i> [sugan]	<i>soğan</i>	<i>sogun</i>
<i>тун</i> [tun]	<i>don</i> “ <i>elbise</i> ”	<i>ton</i>
<i>ун</i> [on]	<i>on</i>	<i>on</i>
<i>урак</i> [orak]	<i>orak</i>	<i>orgak</i> ~ <i>orak</i>
<i>урман</i> [orman]	<i>orman</i>	<i>orman</i> (?)
<i>урта</i> [orta]	<i>orta</i>	<i>ortu</i>
<i>юк</i> [yuk]	<i>yok</i>	<i>yok</i>
<i>юл</i> [yul]	<i>yol</i>	<i>yol</i>

Türkiye Türkçesi’nde, ET’de geniş/yuvarlak ünlülü bazı kelimelerin dar/yuvarlak ünlülü olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu darlaşmaya geniş/yuvarlak ünlülerin çevresindeki /y/ ünsüzlerinin sebep olduğu düşünülebilir. Böylece bugün bazı kelimelerde ET /o/ ⇒ Tü. /o/ ~ Ta. /u/ olması gerekirken Tü. /u/ ~ Ta. /u/ durumu ortaya çıkmıştır. Ancak Anadolu ağızlarında aynı kelimelerin geniş/yuvarlak ünlülü olarak kullanılmakta olması, bunun standart Türkiye Türkçesi’nin teşekkül tarihiyle ilgili bir karışma (Rumeli ağızları tesiri) olabileceğini de düşündürüyor: *уяан-* [uyan-] = Tü.: *uyan-* (krş. *oyan-* DS) (< ET *oçun-* ~ *oyan-*); *югары* [yugarı] = Tü. *yukarı* (krş. *yokarı* DS) (< ET *yokarı*). *шул* [şul] = *şu* (< *şol* < *uş+ol*) (krş. *şo* DS) kelimesinde ise Türkiye Türkçesinde *şo* yerine *şu* şeklinin yerleşmesi *bu* zamirine andırma neticesi olabilir. *сон* [sûñ] ve *сонра* [sûñra] “sonra” *сорау* [súraw] kelimelerinde Tatarca’da /o/ ⇒ /u/ yerine /o/ ⇒ /ú/ gelişmesi gerçekleşmiştir.

Bilhassa Rusça ve Rusça yoluyla Batı dillerinden alınan kelimelerde /o/ fonemleri korunmakla birlikte (*колхоз, совет, радио* vs.), Arapça-Farsça alıntılarının bu ses denkliğine uyma temayülünde oldukları görülmektedir: *мулла* [mulla] “molla”, *хуш* [xuş] “hoş”, *хужа* [xuca] “hoca, efendi”, *хур* [xur] “hor”.

1.4. Ta.: /ü/ = Tü.: /ö/

ET. /ö/ fonemi Türkiye Türkçesinde /ö/, Tatarcada /ü/'dür. Tatarcanın /ü/ fonemi normal uzunluktadır (Safiullina 1994, 165, TG, § 23 vd.).

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>күбек</i> [kübík]	<i>köpük</i>	<i>köpük</i>
<i>күгәр-</i> [küger-]	<i>göğər-</i>	<i>köker-</i>
<i>күз</i> [küz]	<i>göz</i>	<i>köz</i>
<i>күһөл</i> [küñíl]	<i>gönül</i>	<i>köñül</i>
<i>сүз</i> [süz]	<i>söz</i>	<i>söz</i>
<i>үз</i> [üz]	<i>öz</i>	<i>öz</i>
<i>үрдәк</i> [ürdek]	<i>ördek</i>	<i>ördek</i>
<i>үксез</i> [üksüz]	<i>öksüz</i>	<i>ögsüz</i>

Standart Türkiye Türkçesinde öndamak ünsüzleri olan /g/, /y/ fonemlerinin tesiriyle bazı kelimelerde ilk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerin darlaştığı görülmektedir (Banguoğlu, 100). Tatarca'da tabii gelişme seyrine uygun olarak dar/yuvarlak ünlülü olan bu kelimelerdeki darlaşmayı Rumeli ağızlarının tesirine bağlamak mümkündür. Ancak Anadolu ağızlarında pek çok kelimedede geniş/yuvarlak ünlü korunmuştur. *үгу* [ügi] “üvey (krş. *öğey* DS)” (< ET *ögey*), *күгәрчен* [kügerçin] “güvercin (krş. *gövercin* DS)” (< ET *kökürçün*), *күкрә* [kükre-] “kükre-” (< ET *kökre-*).

1.5. Ta.: /ü/ = Tü.: /u/

ET'nin /u/ fonemi, Türkiye Türkçesinde /u/, Tatarcada /ü/dür. Bu fonem, “o” harfiyle yazılmaktadır. Ayırıcı özellikleri bakımından [+art], [+yuvarlak], [+orta] bir ünlüdür (Safiullina 1994, 166, TG, § 23 vd.) :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>ўоқы</i> [yúkı]	<i>uyku</i>	<i>uœek</i>
<i>котлы</i> [kútlı]	<i>kutlu</i>	<i>kutluğ</i>
<i>озак</i> [úzak]	<i>uzak</i>	<i>uzak</i>
<i>олы</i> [úlı]	<i>ulu</i>	<i>uluğ</i>
<i>он</i> [ún]	<i>on</i>	<i>on</i>
<i>оньит-</i> [únıt-]	<i>unut-</i>	<i>unit-</i>
<i>оч</i> [úç]	<i>uç</i>	<i>uç</i>
<i>тоз</i> [túz]	<i>tuz</i>	<i>tuz</i>
<i>торғын</i> [túrgın]	<i>durgun</i>	<i>turkun</i>

Bilhassa Arapça ve Farsça alıntılarda, Türkiye Türkçesi'nde geniş/yuvarlak /o/ ile telaffuz edilen fonemin Tatarca'da /ú/'ya dönüştüğü görülmektedir. Batı dilleri kökenli alıntılarda ise /o/'lar değişmemektedir :

кодрет [kúdtret], *корбан* [kúrban], *косур* [kúsur], *оста* [ústa], *солтан* [súltan], *хозур* [húzur], *хожук* [húkuk] vs.

ET'de birinci hece ünlüsü /u/ olan bazı kelimelerin Tatarca'da /u/ ⇒ /ú/ gelişmesine uymayarak dar/yuvarlak /u/ ünlüsünü korudukları görülmektedir. Burada, bu seslerin çevresindeki /y/ foneminin darlaştırıcı tesirinin /u/ fonemlerini korunmasına yardımcı olduğunu düşünebiliriz : *юу* [yuwuw] “yu-, yıka-” (< ET *yu-* ~ *yuv-*), *уўдырма* “uydurma”, *юка* [yuka] “yufka, ince” (< ET *yuvka*). *офтан-* [úftan-] ~ *уфтан-* [uftan-] “utan-” (< ET *uvtan-*) örneklerinde ise /ú/ ⇒ /u/ gelişmesini veya dar/yuvarlak /u/ fonemini koruyan bir ağzın tesirini düşünebiliriz.

1.6. *Ta.:* /ü/ = *Tü.:* /ü/

Türkiye Türkçesindeki /ü/ fonemi Tatarca'da “ö” harfiyle yazılan, genişlik açısından /ü/ ile /ö/ arasında bir foneme denk gelir. Bunu [ü] ile gösteriyoruz. Türkçe kelime köklerinde ET'deki /ü/'ye denk gelen bu fonem [+ön], [+yuvarlak], [+orta] bir ünlüdür (Safiullina 1994, 166, TG, § 23 vd.):

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>ўөз</i> [yüz]	<i>yüz</i>	<i>yüz</i>
<i>ўөк</i> [yük]	<i>yük</i>	<i>yük</i>
<i>көрөк</i> [kürök]	<i>kürök</i>	<i>kürgek</i>

<i>məw</i>	<i>düş “rüya”</i>	<i>tüş</i>
<i>өзел- [üzil-]</i>	<i>üzül-</i>	<i>üzül-</i>
<i>өзәңге [üzeñgí]</i>	<i>üzengi</i>	<i>üzeñü</i>
<i>өлкәр [ülker]</i>	<i>ülker</i>	<i>ülker</i>
<i>өстән [üstín]</i>	<i>üstün</i>	<i>üstün</i>

Arapça-Farsça alıntılarda da Türkiye Türkçesinde geniş/yuvarlak olan /ö/ fonemi, Tatarca’da /ü/’ye dönüşmüştür :

*өлфәт [ülfet], өмәт [ümít], өммәт [ümmet], мәдур [müdir],
мәмкин [mümkin], һөктә [nükte], һөсхә [nüşe], хөкәм [hükím],
хөрмәт [hürmet], сөннәт [sünnet]* vs.

2. Ünsüz sistemindeki denklikler

Eski Türkçe’nin ünlü sistemine nazaran dar ünlülere sahip olan ve bu özelliğiyle günümüz Türk şivelerinin pek çoğundan da ayrı bir grup teşkil eden Tatarca’nın, ünsüzlerde Eski Türkçe’nin özelliklerini daha çok muhafaza ettiği; tonlulaşma temayülündeki Batı Türkçesinden farklı olarak tonsuz ünsüzleri korumakta olduğu görülmektedir.

2.1. Ta.: /b/ = Tü.: /v/

Türkiye Türkçesinde, Türkçe kelime başlarındaki /v/ fonemleri, ses taklidi kelimeler dışında (*vırıldı, vızıldı* gibi) aslı olmayıp ikincildir. *var*, *var-*, *ver-* kelimelerindeki /v/’ler ET /b/ foneminin sızıcılaşması ile gelişmiştir. Bunlar Tatarca’da /b/ şeklinde korunmuşlardır. *vir-* kelimesindeki /v/ ise ön türeme ünsüzüdür (< *ur-*).

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>бар [bar]</i>	<i>var</i>	<i>bar</i>
<i>бар- [bar-]</i>	<i>var-</i>	<i>bar-</i>
<i>бир- [bir-]</i>	<i>ver-</i>	<i>bir-</i>

Bunların dışındaki kelimelerde ET’nin kelime başı /b/ fonemleri korunmuştur. Ör. *бау [baş], бер [bír]* “bir”, *буу [buş]* “boş” vs.

2.2. Ta.: /w/ = Tü.: /ğ/

ET’deki hece ve kelime sonundaki artdamaksı /w/ fonemleri Türkiye Türkçesinde sızıcı /ğ/, Tatarca’da /w/ fonemine dönüşmüştür. Tatarca /w/ fonemi, Türkiye Türkçesindeki diş/dudak fonemi /v/’den farklı olarak bir

çift dudak fonemidir (Safiullina 1994, 169; TG, s. 93):

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>ав-</i> [aw-]	<i>ağ-</i> , <i>bir tarafa eğilmek</i>	<i>ağ-</i>
<i>авыз</i> [awız]	<i>ağız</i>	<i>ağız</i>
<i>авыр</i> [awır]	<i>ağır</i>	<i>ağır</i>
<i>бавыр</i> [bawır]	<i>bağır</i>	<i>bağır</i>
<i>бавырцак</i> [bawırsak]	<i>bağırsak</i>	<i>bağırsak</i>
<i>буу</i> [buuw]	<i>boğ-</i>	<i>boğ-</i>
<i>буын</i> [buwin]	<i>boğum, eklem, nesil</i>	<i>boğun</i>
<i>сау</i> [saw]	<i>sağ</i>	<i>sağ</i>
<i>тау</i> [taw]	<i>dağ</i>	<i>tağ</i>
<i>яв-</i> [yaw-]	<i>yağ-</i>	<i>yağ-</i>

Ancak bu düzenli bir ses denkliği değildir. *агаç* [agaç], *агу* [agu] “ağı, zehir”, *багышла-* [bagışla-] gibi kelimelerde /ğ/ fonemleri her iki şivede de aynıdır.

2.3. *Ta.:* /m/ = *Tü.:* /b/

Daha ET devresinde kelime başında /b/ ~ /m/ ikiliği vardır. Tarihî devrelerdeki bu ses değişikliğine patlamalı /b/ ünsüzünün çevresindeki /n/ ve /ñ/ gibi nazal seslerin sebep olduğu düşünülebilir. Tatarca, büyük ölçüde ET’deki /m/li varyantları devam ettirmiştir. Bunun dışında kelime başı /b/ fonemleri her iki dilde de aynıdır: *баў* [bay] “bay, zengin”, *баш* [baş], *бе ләк* [bilek] “bilek”, *бер* [bir] “bir”, *боек* [biyık] “büyük”, *бишек* [bişik] “beşik”, *бөтөн* [bütün] “bütün” vs.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>мен-</i> [mín-]	<i>bin</i>	<i>bin-</i>
<i>меñ</i> [miñ]	<i>bin</i>	<i>biñ</i>
<i>ми</i> [mi]	<i>beyin</i>	<i>béñi</i>
<i>мин</i> [min]	<i>ben</i>	<i>ben</i>
<i>миñ</i> [miñ]	<i>ben</i>	<i>beñ</i>
<i>монда</i> [mónnda] ~ <i>моннан</i> [mónnan] ⁵ ,	<i>burada ~ buradan</i>	<i>bu</i>
<i>моñ</i> [móñ]	<i>bun</i>	<i>buñ</i>

⁵ Yalın şekli /bu/dur.

<i>муен</i> [muymın]	<i>boyun</i>	<i>boyın</i>
<i>мыек</i> [mıyık]	<i>bıyık</i>	<i>bıæık</i>
<i>мәңге</i> [meñgı]	<i>bengi</i>	<i>beñgü</i>
<i>мөгез</i> [mógız]	<i>boynuz</i>	<i>büñüz</i>

Alıntı kelimelerdeki /m/ fonemleri ise her iki grupta da aynıdır:

манара [manara] “minare”, *марксист* [marksist], *масдар* [masdar], *мескен* [mesken], *мәтөд* [metod], *милләт* [millet], *мисал* [misal], *мәркәз* [merkez] vs.

2.4. *Ta.:* /t/ = *Tü.:* /d/

ET’deki kelime başı /t/ fonemlerinden bir kısmı Türkiye Türkçesinde /d/ olmuş, ancak bu fonem Tatarca’da korunmuştur. Yine Türkiye Türkçesinin hem tarihi devrelerinde ve Anadolu ağızlarında /t/ ⇔ /d/ ikiliği devam etmektedir. Mes. *taş, tuz, tepe, titre-* vs. yanında *dağ, domuz, deniz, deri* (Duman, 104-110). Ancak Türkiye Türkçesinde /d/’ li şekillerin ağırlıkta olduğunu; standart edebî dildeki /t/’li şekillerin Anadolu ağızlarında /d/’li olarak kullanıldığına bakarak Türkiye Türkçesinin bir /d/, Tatarca’nın ise /t/ şivesi olduğunu söyleyebiliriz :

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>талак</i> [talak]	<i>dalak</i>	<i>talak</i>
<i>талаш-</i> [talaş-]	<i>dalaş-</i>	<i>talaş-</i>
<i>тамыр</i> [tamır]	<i>damar</i>	<i>tamar ~ tamır</i>
<i>тар</i> [tar]	<i>dar</i>	<i>tar</i>
<i>тегермән</i> [tıgırmen]	<i>değirmen</i>	<i>tegirmen</i>
<i>тез</i> [tiz]	<i>diz</i>	<i>tiz</i>
<i>телим</i> [tilim]	<i>dilim</i>	<i>tilim</i>
<i>теш</i> [tiş]	<i>diş</i>	<i>tiş</i>
<i>туғыз</i> [tugız]	<i>dokuz</i>	<i>tokkuz</i>
<i>төгөл</i> [tügıl]	<i>değil</i>	<i>tegül</i>
<i>түшә-</i> [tüşe-]	<i>döşe-</i>	<i>töşe-</i>

Bazı kelimelerde ise Türkiye Türkçesi kelime başı /t/ fonemlerini korumuştur. Bunun standart edebî Türkiye Türkçesinin oluşumuyla ve bu oluşuma katılan ağızlarla ilgisi olması muhtemeldir. Neticede hem Türkiye Türkçesinde hem Tatarca’da /t/ ile başlayan kelimeler de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır :

табан [taban], *тарак* [tarak], *татлы* [tatlı], *таш* [taş], *тот* [tút-] “tut-”, *туфрак* [tufrak] “toprak”, *тырнак* [tırnak], *тәкәрләк* [tekerlek], *тәкән* [tüken-] “tüken-”, *төлкә* [tülki] “tilki”. *дуңгыз* [duñgız] “domuz” kelimesi ise her iki şivede de /d/ ünsüzü ile dir.

Alıntı kelimelerdeki /t/ fonemleri her iki dilde de korunmaktadır:

табиб [tabib], *тайфун* [tayfun], *таләп* [talep], *тәрмос* [termos], *тәдбир* [tedbir], *тәкбир* [tekbir], *тәмам* [temam] vs.

Ancak şu Farsça kelimelerde /d/ ⇒ /t/ olmuştur: *тил* “dil, gönül”, *тәм* “lezzet, tad, dem”.

2.5. *Ta.:* /k/ = *Tü.:* /g/

ET kelime başındaki öndamaksı/tonsuz /k/ fonemleri, ağızlardaki istisnalar dışında Türkiye Türkçesinde büyük oranda tonlularak /g/ olmuştur. ET kelime başı /k/ fonemi Tatarcada korunmuştur. /k/ ⇔ /g/ değişmesi hem tarihî metinlerde hem ağızlarda görülmektedir : *kişi* ~ *gişi*, *kiy-* ~ *giy-*, *küçük* ~ *güçük* vs. gibi (Gemalmaz). Türkiye Türkçesinde /k/ foneminin korunduğu örnekler Tatarcada da /k/'lidir: *кече* [kíçi] “küçük”, *кеше* [kíşi] “kişi” vs.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>кебек</i> [kíbík] ~ <i>кебу</i> [kíbi]	<i>gibi</i>	<i>kib</i> ~ <i>kibi</i>
<i>кер-</i> [kír-]	<i>gir-</i>	<i>kir-</i>
<i>кием</i> [kiyím]	<i>giyim</i>	<i>keæ-</i>
<i>кирәк</i> [kírek]	<i>gerek</i>	<i>kergek</i>
<i>кит-</i> [kit-]	<i>git-</i>	<i>két-</i>
<i>көмеш</i> [kómíş]	<i>gümüş</i>	<i>kümüş</i>
<i>көндөз</i> [kóndíz]	<i>gündüz</i>	<i>küntüz</i>
<i>күр-</i> [kür-]	<i>gör-</i>	<i>kör-</i>
<i>күңөл</i> [küñíl]	<i>gönül</i>	<i>köñül</i>

Alıntı kelimelerdeki /k/ fonemleri her iki şivede de aynen korunmaktadır : *кесә* [kíse] “kese, cep”, *килограмм* [kilogramm], *кинаә* [kinaye], *китап* [kitap], *кәеф* [keyíf] vs.

2.6. *Ta.:* /c/ = *Tü.:* /y/

Şçerbak’a göre /y/, /c/ gibi bazı fonemler Ana Türkçe’deki */9/

foneminden gelişmiştir (1970, 160) . Bu ET devresindeki kelime başı /y/ fonemlerinin Kazakça gibi bazı şivelerde niçin /c/ olduğunu açıklamaktadır. Kıpçak grubu şivelerinde /y/ ⇔ /c/ değişmesi yaygındır. Tatarcada pek çok kelimedede bu ses denkliği varsa da düzenli değildir. Burada, bugünkü Tatar edebî dilinin oluşmasında etkisi olan iki esas diyalekten orta diyalektin /c/, Mişer diyalektinin ise /y/ tarafında olduğunu (Ehetov, § 14), düzenli olmayan örneklerin bu diyalektlerin edebi dile tesirinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>жиде</i> [cidí]	<i>yedi</i>	<i>yétti ~ yéddi</i>
<i>жимеш</i> [cimíş]	<i>yemiş, meyve</i>	<i>yémiş</i>
<i>жир</i> [cir]	<i>yer</i>	<i>yér</i>
<i>житмеш</i> [citmíş]	<i>yetmiş</i>	<i>yétmiş</i>
<i>жиң</i> [ciñ]	<i>yen-</i>	<i>yeñ-</i>
<i>жыр</i> [cir]	<i>yır, türkü</i>	<i>ır ~ yır</i>
<i>жәйләү</i> [ceylew]	<i>yayla</i>	<i>yaylağ</i>
<i>жәяү</i> [ceyew]	<i>yaya</i>	<i>yaæağ</i>

Ancak bu tabloya uymayan örnekler vardır. Bunları, yukarıda ifade edildiği gibi, edebî Tatarcaya Mişer diyalektinin veya /y/ tarafı başka Türk şivelerinin tesiri olmalıdır:

яз [yaz] “bahar” (krş. *жәү* “yaz”), *якын* [yakın], *ялган* [yalgan] “yalan”, *ялгыз* [yalgız] “yalnız”, *ялгыш* [yalgış] “yanlış”, *яшел* [yeşil] “yeşil”, *яшь* [yeş] “genç”, *егет* [yigít] “yiğit”, *ел* [yıl] “yıl”, *ерак* [yırak] “ırak, uzak” vs.

Alıntı kelimelerde ise /y/ ve /c/ fonemleri değişmeden kalır:

жавар [cavap], *жазубә* [cazibe], *жан* [can], *жәһәнәт* [cennet], *жәббә* [cübbe], *жәмлә* [cümle] vs.

2.7. *Ta.*: /ñ/ = *Tü.* /n/, /m/

ET genizsi art ve ön damak /ñ/ Türkiye Türkçesi’nde 18. yüzyıldan itibaren dişsi /n/’ye dönüşmüş olmalıdır. Ancak /ñ/ ünsüzünün yuvarlak ünlüler çevresinde daha 17. yüzyılda dudaksı/genizsi /m/’ye dönüştüğü bilinmektedir : *doñuz* > *domuz*, *göñlek* > *gömlek*, *koñşu* > *komşu* vs. (Develi, 147)

Bu gelişme neticesinde ET devresinde /ñ/ ünsüzü bulunduran

kelimeler Tatarca'da aynı ses değerlerini korurken Türkiye Türkçesi'nde ya /n/'ye, yahut (bihsassa yuvarlak ünlülerin çevresinde) /m/'ye dönüşmüş bulunmaktadır.

Tatarca	Türkçe	Eski Türkçe
<i>аһа</i> [aħa]	<i>ona</i>	<i>aħar ~ aħa</i>
<i>аһла-</i> [aħla-]	<i>anla-</i>	<i>aħla-</i>
<i>диһгеэ</i> [diħgéz]	<i>deniz</i>	<i>teħiz</i>
<i>дуһгыз</i> [duħgız]	<i>domuz</i>	<i>toħuz</i>
<i>иһ</i> [iħ]	<i>en</i>	<i>eħ</i>
<i>иһлә-</i> [iħle-]	<i>inle-</i>	<i>iħle-</i>
<i>күһел</i> [küħil]	<i>gönül</i>	<i>köħül</i>
<i>миһ</i> [miħ]	<i>ben</i> "yüzdeki ben"	<i>beħ</i>
<i>моһ</i> [móħ]	<i>bun</i>	<i>buħ</i>
<i>мәһге</i> [meħgí]	<i>bengi</i>	<i>beħgü</i>
<i>яһа</i> [yaħa]	<i>yeni</i>	<i>yaħi</i>
<i>яһак</i> [yaħak]	<i>yanak</i>	<i>yaħak</i>

3. Sonuç

Bütün bu örneklerin genel hususiyetleri dikkate alındığında ünlü sistemlerine nazaran Tatarca, Türkiye Türkçesinden bilhassa geniş/yuvarlak ünlülerin (/o/, /ö/) darlaştırılması ve geniş/düz /e/ ünlüsünün /i/'ye dönüşmesi ile ayrılmaktadır. /ú/ ve /û/ (Tatar alfabesinde "o", "ö") ünlüleri dar değil, orta genişlikte (+yuvarlak, +orta) fonemlerdir.

Tatarca'nın ünsüz sistemi, Türkiye Türkçesi'ne nazaran ET'deki kelime başı tonsuz ünsüzleri korumada daha muhafazakârdır.

Türkiye Türkçesi ile Tatarca arasındaki ses denklikleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

ET	Tü.	Ta.	Örnekler
/e/ (Birinci hecede)	/e/ /é/	/i/	ул, улче, укмәк
/i/	/i/	/i/	эссе, эт, эш, бер, улле
/u/ (Birinci hecede)	/u/	/ú/	озак, йорт, коры
/ü/ (Birinci hecede)	/ü/	/ü/	өлкер, өркәк, өч, үөз
/o/ (Birinci hecede)	/o/	/u/	кул, туксан, ун, урман
/ö/ (Birinci hecede)	/ö/	/ü/	күз, үгез, үле, үрдәк
/b/ ~ /m/ (Kelime başında)	/b/	/m/	мин, монда, мык
/b/ (Kelime başında)	/v/	/b/	бар, бар- , бир-
/t/ (Kelime başında)	/d/ ~ /t/	/t/	талак, тамыр, тел
/k/ (Kelime başında)	/g/	/k/	кеби, кичә, кияү
/ñ/	/n/ /m/	/ñ/	аңа, дунгыз, күнел, йаңак
/g/ (Kelime içinde)	/ğ/	/w/	сау, тау, авыр, бавырсак
/y/ (Kelime başında)	/y/	/y/ ~ /c/	жил, житмеш, яз, яш

KISALTMALAR

DS	Derleme Sözlüğü, TDK Yay. Ankara
TTAS	Tatar Tiliñiñ Añlatmalı Süzlügi, 3 cilt, Kazan.
Ta.	Tatarca
Tü.	Türkiye Türkçesi
ET	Eski Türkçe
TG	Tatarskaya Grammatika, c. I, Kazan.

KAYNAKÇA

- Baitchura, U. "The sound structure of the Turkic languages in connection with that of the Fenno-Ugric ones (An instrumental-phonetic and phonological investigation), *CAJ*, XIX (1975).
- Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara 1995.
- Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century*, Oxford 1072.
- Develi, H. *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Derleme Sözlüğü, TDK Yay. Ankara.
- Duman, M. *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Exetov, G.X. *Tatar Dialektologiyesi*, Kazan 1984.
- Gabain, A.v. *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, Ankara 1988.
- Gemalmaz, E. *Erzurum İli Ağızları (inceleme - Metinler - Sözlük ve Dizinler)*, 3 cilt, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1978.
- Hattori, Shirô "Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri", *Bilimsel Bildiriler 1972*, s 279-283.
- İshakov, F. G. "Ob otdeľnih fonemah tatarskogo yazıka", *İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov I, Fonetika*, AN SSSR, Moskva 1955, 217-248.
- Räsänen, M. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- Safiullina, F.S. - Zekiyev, M.Z. *Hezirgi Tatar Edebi Tili*, Kazan 1994.
- Şçerbak, A.M. *Sravnitelnaya Fonetika Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad 1970.
- Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi*, 3 cilt, Kazan 1977, 1979, 1981.
- Zekiyev, M. Z. *Tatarskaya Grammatika I*, Kazan 1993.
- (red.)

EK-1 Tatar Alfabetinin Transkripsiyonu :

Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nde Tatarca için kullanılmakta olan alfabe ve bu alfabenin transkripsiyonu için bizim kullandığımız işaretler şunlardır :

Tatar Alfabeti	Transkripsiyon
а	a
б	b
в	w
г	g
д	d
е	yı/yı , í
ж	j
з	z
и	i
ў	y
к	k
л	l
м	m
н	n
о	ú
п	p
р	r

с	s
т	t
у	u
ф	f
х	x
ц	ç
ч	ç
ш	ř
щ	řç
ы	ı
э	í
ю	yu
я	ya , ye
ә	e
ө	ù
ж	c
Һ	ñ
h	h

Sadece Rusça kelimelerde kullanılan “ў”, “u” harflerinin transkripsiyonu konumuz dışındadır.

“э” harfi Tatarca kelime başlarında Türkiye Türkçesindeki kapalı e’ye /é/ yakın kısa bir nszdr ve kelime içindeki “e” harfiyle aynı değerdedir. Bunların her ikisi de [í] işaretiyle karşılandı: Эссе [íssí] gibi. Ancak aynı işaret Rusça ve Rusça yoluyla girmiş kelimelerde [e] olarak transkribe edilmelidir : Электрометр [elektrometr] gibi.

Kelime içinde nszlerden sonra “э” harfinin dengi olan “e” harfi, kelime başında ve ünlülerden sonra [yı] veya [yí] ses değerine sahiptir:

əgəm [yígít], ел [yıl], кое [kúyı] gibi.

“Я” harfi [ya] ve [ye] ses değerlerine sahiptir: Яңгыр [yañgır] “yağmur”, Яш [yeş] “genç” gibi.

“O” harfi, Türkiye Türkçesi’ndeki /u/’dan daha geniş, /o/’dan daha dar bir ünlüyü karşılar, bu ünlünün çıkış biçimi /u/’nunkine yakın orta genişliktedir. Biz bunu [ú] işareti ile gösterdik. Ancak Batı dillerinden alıntı kelimelerde kullanılan “o” harfleri yine geniş bir ünlü değerindedir.

“Ө” harfi de /ü/’ye yakın orta genişlikte bir ünlüdür. Bu iki işareti Türkiye Türkçesi temelli bir transkripsiyon ameliyesinde hiç bir zaman o ve ö harflerini kullanarak göstermemek gerekir. Biz “Ө” harfi için [ù] işaretini kullandık.

“Ъ” “Ь” imlâ işaretleri olup sırasıyla kelimenin ince veya kalın okunmasına yardımcı olurlar. Bunların Tatarcanın yapısıyla herhangi bir alâkaları yoktur

EK-2 Kelime Listesi

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz ses denklıkları ile ilgili malzeme listesini burada veriyoruz. Bu liste TTAS'nün taranmasıyla sağlanmıştır. Kelimelerin Tatar alfabesindeki yazılışından sonra [] ayrıçları içinde kendi transkripsiyonumuzla okunuşları ve bundan sonra da Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını verdik.

1.1. Ta.: /i/ = Tü.: /e/

ure [igí] “eyi, iyi”

уген [igín] “ekin”

уг- [ig-] “ek-”

узге [izgí] “iyi, mübarek”

уз- [iz-] “ez-”

укмәк [ikmek] “ekmek”

ул [il] “el, yurt”

улле [illi] “elli”

улче [ilçí] “elçi”

ум [im] “em, ilaç”

умез- [imíz-] “emzir-”

умчәк [imçek] “emcek, meme”

ум- [im-] “em-”

унә- [ine-] “ene-, damgala-”

ур [ir] “er, erkek”

урен- [irín-] “erin-, üşen-”

уреш- [iríş-] “eriş-”

уркәк [irkek] “erkek”

уртә [irte] “erte”

урән [iren] “eren, aziz”

усерек [isírik] “esrik, sarhoş”

уске [iskí] “eski”

уснәк [isnek] “esnek”

усән [isen] “esen”

ус- [is-] “es-”

ум [it] “et”

умек [itík] “edik”

умәк [itek] “etek”

ум- [it-] “et-, yap-”

ушек [išík] “eşik, kapı”

уш [iş] “eş”

ушәк [išek] “eşek”

уñ- [iy-] “eğ-”

уяр [iyer] “eyer”

уң [iñ] “en, genişlik”

уңсә [iñse] “ense, arka”

ну [ni] “ne” ~ нучә [niçe] “nece”

суб- [sib-] “serp-”

сугез [sigíz] “sekiz”

сүз- [siz-] “sez-”

сүмер- [simír-] “semir-”

сун [sin] “sen”

сүрәк [sirek] “seyrek”

туб- [tib-] “dep-”

тубән- [tibí n-] “depin-”

тук [tik] “dek, hareketsiz”⁶

⁶ мук турмай: Uslu durma-, dek durma-.

музэк [tizək] “tezək”
мур [tir] “ter”
жуае [cidí] “yedi”
жуа [cil] “yel”
жулкөн [cilken] “yelken”
жим [cim] “yem”
жимеш [cimíş] “yemiş, meyve”
жур [cir] “yer”
жум- [cit-] “yet- ; ulaş-”
жумеш- [citíş-] “yetiş-”
жуммеш [citmíş] “yetmiş”
жумэк [citek] “yedeк”
жун [ciñ] “kol yeni”
жуң- [ciñ-] “yen-”
жуңгө [ciñge] “yenge”
жуңел [ciñíl] “yenil, hafif”

Bu tabloya uymayan kelimeler :

уке [ikí] “iki”
укеңае [ikindí] “ikindi”
имдае, имдау, индае [imdí, imdi, indí]
“imdi, şimdi”
унә [ine] “iğne”
сидек [sidík] “sidik”
журән- [ciren-] “iğren-”

1.2. Та.: /i/ = Тү.: /i/

бер [bír] “bir”
уке [ikí] “iki”
улле [illí] “elli”
жуае [cidí] “yedi”
упле [iplí] “ipli”
урле [irlí] “erli”
утек [itík] “edik, çizme”
ушек [işı́k] “eşik, kapı”

селкен- [silkín-] “silkin-”
селк- [silk-] “silk-”
сең- [sí ñ-] “sin-”
сигез [sigíz] “sekiz”
сидек [sidík] “sidik”
сумер- [simír-] “semir-”
мер- [tíg-] “dik-”
мереш [tígíş] “dikiş”
мез [tíz] “diz”
мезген [tízgí n] “dizgin”
мек [tík] “dik”
мел [tíl] “dil”
мел- [tí l-] “dil-”
мелем [tílim] “dilim”
меләк [tílek] “dilek”
мелә- [tíle-] “dile-”
мере [tíri] “diri”
меш [şış] “şişkin”
эз [íz] “iz”
элгеч [ilgíc] “ilgeç, askı”
элек [ilík] “evvelce”
элгәре [ilgerí] “ileri”
эlmәк [ilmek] “ilmek”
әнә [íne] “iğne” ~ унә [ine]
эре [irí] “iri”
эрен [irín] “irin”
эссе [issí] “issi, sıcak”
эстә- [iste-] “iste-”
эм [ít] “it”
эм- [ít-] “it-”
эч [iç] “iç”
эч- [iç-] “iç-”
эш [iş] “iş”

1.3. Та.: /u/ = Тү.: /o/

кубар- [kubar-] “kopar-”
куб- [kub-] “kop-”
кубыз [kubız] “kopuz”
куе [kuyı] “koyu”
куен [kuyın] “koyun, bağır”
кузак [kuzak] “kozak”
кул [kul] “kol”
култык [kultık] “koltuk”
кунак [kunak] “konak, misafir”
кун- [kun-] “kon-”
курк- [kurk-] “kork-”
куш [kuş] “çift, koşa”
куш- [kuş-] “koş-, bir araya getir-, buyur-”
куык [kuwık] “kabarcık”
куыш [kuwiş] “kovuş, gedik, boşluk”
куй- [kuy-] “koy-”
мулла [mulla] “molla”
суган [sugan] “soğan”
сука [suka]
сул [sul] “sol”
сула- [sula-] “solu-”
суык [suwık] “sovuk”
суй- [suy-] “soy-, kes-”
тубык [tubık] “topuk”
тугыз [tugız] “dokuz”
туз- [tuz-] “toz-”
туй [tuy] “toy, düğün”
тук [tuk] “tok”
тукмак [tukmak] “tokmak”
туксан [tuksan] “doksan”
туку- [tuku-] “doku-”

тул- [tul-] “dol-”
тун [tun] “don, elbise”
туп [tup] “top”
тупак [tupak] “topak”
туры [turi] “doğru”
тутыр- [tutır-] “doldur-”
туй- [tuy-] “doy-”
туñ [tuñ] “don”
туң- [tuñ-] “don-”
уен [uyın] “oyun”
уйна- [uyna-] “oyna-”
ук [uk] “ok”
уклау [uklaw] “oklava”
уку [ukuw] “oku-”
ул [ul] “oğul”
ун [un] “on”
урак [urak] “orak”
урман [urman] “orman”
урта [urta] “orta”
уртак [urtak] “ortak”
ут [ut] “od, ateş”
утыз [utız] “otuz”
утын [utin] “odun”
утыр- [utır-] “otur-”
учак [uçak] “ocak”
уу [uwuw] “ovmak”
ую [uyuw] “oy-”
югал- [yugal-] “yok ol-”
юк [yuk] “yok”
юл [yul] “yol”
юлла- [yulla-] “yolla-”
юра- [yura-] “yor, tabir et-”,

1.4. Та.: /ü/ = Тү.: /ö/

күбек [kübík] “köpük”
күгәрчен [kügerçín] “güvercin”
күгәр- [küger-] “göğer-”
күз [küz] “göz”
күзәт- [küzet-] “gözet-”
күк [kük] “gök”
күлмәк [külmek] “gömlək”
күләгә [külege] “gölge”
күм- [küm-] “göm-”
күн [kün] “gön”
күр- [kür-] “gör-”
күркәм [kürkem] “görkem”
күрсәт- [kürset-] “göster-”
күч- [küç-] “göç-”
күңел [küñil] “gönül”
күкрә- [kükre-] “kükre-”
күмер [kümür] “kömür”
күпер [küpür] “köprü”
күпер- [küpür-] “köpür-”
күсә [küse] “köse”
сүг- [süg-] “söv-”
сүз [süz] “söz”
сүн- [sün-] “sön-”
түг- [tüg-] “dök-”
түш [tüş] “döş”
түшәк [tüşek] “döşek, büyük yastık”
түшә- [tüşe-] “döşe-”
үгез [ügíz] “öküz”
үгет [ügít] “öğüt”
үз [üz] “öz”
үзәк [üzek] “özek, merkez DS”
үзән [üzen] “özen, dağ arası DS”
чүлмәк [çülmek] “çömlək”

чүп [çüp] “çöp”
үксез [üksüz] “öksüz”
үкчә [ükçe] “ökçe”
үл- [ül-] “öl-”
үле [ülü] “ölü”
үлчә- [ülçe-] “ölç-”
үркә [ürke] “öfke”
үрдәк [ürdek] “ördek”
үч [üç] “öç”

1.5. Та.: /ú/ = Тү.: /u/

оет- [úyít-] “uyut-”
озак [úzak] “uzak, uzun”
озаў- [úzay-] “uza-”
озын [úzın] “uza-”
ола- [úla-] “ula-, ekle-”
ола [úlı] “ulu”
он [ún] “un”
оным- [únıt-] “unut-”
оран [úran] “uran, parola”
ор- [úr-] “vur-”
от- [út-] “ut-, yen-”
офтан- [úftan-] “utan-”
оч [úç] “uç”
оч- [úç-] “uç-”
оя [úya] “yuva”
ожмак [úcmak] “uçmak, cennet”
пос- [pús-] “pus-, saklan-”
пот [pút] “put”
үодрык [yúdrık] “yumruk”
үокы [yúkı] “uyku”
үокла- [yúkla-] “uyukla-”
үомгак [yúmgak] “yumak”
үомры [yúmru] “yumru”

ўом- [yúm-] “yum-”
ўомшак [yúmşak] “yumuşak”
ўомык [yúmıık] “yumuk”
ўомырка [yúmırka] “yumurta”
ўорп [yúrt] “yurt, ev”
ўот- [yút-] “yut-”
кое [kúy] “kuyu”
козгын [kúızgın] “kuzgun”
коўрык [kúyrik] “kuuyruk”
кол [kúl] “kul, köle”
колак [kúlak] “kulak”
колач [kúlaç] “kulaç”
колын [kúlın] “kulun”
ком [kúm] “kum”
кондыз [kúndız] “kunduz”
коргак [kúrgak] “kurak”
корсак [kúrsak] “kursak”
корп [kúrt] “kurt, solucan”
кор- [kúr-] “kur-”
кору [kúrı] “kuru”
корым [kúrim] “baca kurumu”
кос- [kús] “kus-”
коткар- [kútkar-] “kurtar-”
котла- [kútle-] “kutla-”
котлы [kútlı] “kutlu”
котыр- [kútır-] “kudur-”
кочак [kúcak] “kucak”
кош [kúş] “kuş”
монда [múnda] “bunda, burada”
мон [múñ] “bun, sıkıntı”
тоз [túz] “tuz”
тоўгы [túygi] “duygu”
тол [túl] “dul”

моман [túman] “duman”
торак [túrak] “durulan yer, ev”
торгын [túrgın] “durgun”
тор- [túr-] “dur-, kalk-”
тоў- [túy-] “duy-”
чокыр [çúkır] “çukur”

1.6. Та.: /ú/ = Тү.: /ü/

өз- [üz-] “üz-” (Kopar- DS)
өзел- [üzıl-] “üzül-”
өзөңге [üzeñgi] “üzengi”
өге [ügi] “üğü” (Baykuş DS)
өлеш [ülış] “ülüş” (pay DS)
өлкә [ülke] “ülke”
өлкәр [ülker] “ülker”
өләш- [üleş-] “üleş-”
өмәче [ümeçi] “imeceye katılan, yardım eden” (ümece DS)
өн [ün] “ün” (ses)
өрк- [ürk-] “ürk-”
өркәк [ürkek] “ürkek”
өр- [ür-] “ür-havlamak”
өр- [ür-] “ür-, üfürmek, hava şişirmek”
өс [üs] “üst”
өстөн [üstün] “üstün”
өтү [üt-] “üt-” (yakıp dağlamak)
өфер- [üfir-] “üfür-”
өч [üç] “üç”
өчен [üçin] “üçün, için”
өшем- [üşit-] “üşüt-”
өшән- [üşen-] “üşen-”
űөз [yüz] “yüz”
űөзөк [yüzük] “yüzük”
űөзем [yüzüm] “üzüm”

үөз- [yüz] “yüz-”
 үөк [yük] “yük”
 үөккә- [yükle-] “yükle-”
 үөрөш [yürüş] “yürüyüş”
 үөрөк [yürek] “yürek”
 үөрү- [yürü-] “yürü-”
 күз [küz] “güz”
 күзгә [küzgi] “gözü, ayna”
 күл [kül] “kül”
 күл- [kül-] “gül-”
 күрдә [kürd] “Kürt”
 күрөк [küre] “kürek”
 күт- [küt-] “güt-, bekle-”
 сөз- [süz-] “süz-”
 сөзгөч [süzgic] “sözgeç”
 сөлек [sülük] “sülük”
 сөргөн [sürgin] “sürgün”
 сөрм- [sürt-] “sürt-”
 сөр- [sür-] “sür-”
 сөт [süt] “süt”
 төзөт- [tüzet-] “düzelt-”
 төз- [tüz-] “düz-, kur-”
 төүмө [tüyme] “düğme”
 төн [tün] “gece, dün”
 төп [tüp] “dip, esas”
 төрм- [türt-] “dürt-”
 төш [tüş] “düş”
 төшөн- [töşin-] “anla-”
 төш- [tüş-] “düş-, in-”,

2.1. Та.: /b/ = Тү.: /v/

бар [bar] “var”
 бар- [bar-] “var-, git-”
 бир- [bir-] “ver-”,

2.2. Та.: /w/ = Тү.: /ğ/

ав- [aw-] “ağ-, bir tarafa eğilmek”
 сау [saw] “sağ”
 тау [taw] “dağ”
 яв- [yaw-] “yağ-”
 авыз [awız] “ağız”
 авыр [awır] “ağır”
 бавыр [bawır] “bağır”
 бавырсақ [bawırsak] “bağırsak”
 буу [buuw] “boğ-”
 буын [buwin] “boğum, eklem, nesil”

2.3. Та.: /m/ = Тү.: /b/

мен- [mın-] “bin”
 мең [miñ] “bin”
 ми [mi] “beyin”
 мин [min] “ben”
 миң [miñ] “yüzdeki ben”
 монда [mónda] “burada”
 моннан [mónnan] “buradan”⁷
 моң [móñ] “bun”
 моңаў- [móñay-] “buna-”
 муен [muwin] “boyun”
 мыек [miyık] “bıyık”
 мәңге [meñgi] “bengi”
 мөгез [mógiz] “boynuz”

2.4. Та.: /t/ = Тү.: /d/

тагы [tagı] ~ тагын [tagın] “dahi,
 da/de”
 таз [taz] “daz, dazlak”
 талак [talak] “dalak”

⁷ Yalın şekli *бу* [bu]dur.

тала- [tala-] “dala-”
талаш- [talaş-] “dalaş-”
талгын [talgin] “dalgin”
там [tam] “dam”
тамак [tamak] “damak”
тамга [tamga] “damga”
тамла- [tamla-] “damla-”
тамыр [tamır] “damar”
мана [tana] “dana”
тар [tar] “dar”
тарлык [tarlık] “darlık”
тары [tarı] “darı”
ташла- [taşla-] “dışla-, terket-”
таяк [tayak] “dayak”
тая- [taya-] “daya-”
таян- [tayan-] “dayan”
тегермән [tígírmən] “değirmek”
тег- [tíg-] “dik-”
тегеш [tígış] “dikiş”
тез [tíz] “diz”
тезген [tízgín] “dizgin”
тез- [tíz-] “diz-”
тек [tik] “dik”
тел [tíl] “dil”
тел- [tíl-] “dil-”
телем [tílim] “dilim”
теләк [tílek] “dilek”
телә- [tíle-] “dile-”
тере [tíri] “diri”
терәк [tírek] “direk”
терә- [tíre-] “dire-, daya-” DS
теш [tíš] “diş”
теше [tíşi] “dişi”

тиб- [tip-] “dep-”
тибен- [tibín-] “depin-”
тик [tik] “dek, hareketsiz”⁸
тикән [tiken] “diken”
тиле [tilí] “deli”
тимер [timír] “deri”
тире [tíri] “deri”
тирән [tiren] “derin”
тир- [tír-] “der-”
тишек [tişik] “deşik”
тиш- [tiş-] “deş-”
тиң [tiñ] “denk”
тоз [túz] “tuz”
тоўгы [túygı] “duygu”
тол [túl] “dul”
томан [túman] “duman, sis”
торак [túrak] “durulan yer, ev”
торгын [túrak] “durgun”
тор- [túr-] “dur-, kalk-”
тоў- [túy-] “duy-”
тугыз [tugız] “dokuz”
туксан [tuksan] “doksan”
туку- [tuku-] “doku-”
тул- [tul-] “dol-”
тун [tun] “don, elbise”
туры [turı] “doğru”
тутыр- [tutır-] “doldur-”
туў- [tuy-] “doy-”
туң [tuñ] “don”
туң- [tuñ-] “don-”

⁸ тик турмай: Uslu durma-, dek durma-.

мыш [tɨʃ] “dış”
мәзәм- [tüzet-] “düzelt-”
мәз- [tüz-] “düz-, kur-”
мәумә [tüyme] “dügme”
мөн “gece, dün”
мөн [tüp] “dip”
мөрм- [türt-] “dürt-”
мөш [tüş] “düş”
мөшен- [tüşin-] “anla-”
мөш- [tüş-] “düş-, in-”
мөгел [tügil] “değil”
мүг- [tüg-] “dök-”
мүш [tüş] “döş”
мүшәк [tüşek] “döşek, büyük yastık”
мүшә- [tüşe-] “döşe-”

Bu tabloya şu kelimeler uymamaktadır:

табан [taban] “taban”
табын- [tabın-] “tapın-”
тавык [tavık] “tavuk”
таг- [tag-] “tak-”
таў [tay] “tay”
танык [tanık] “tanık”
таным- [tanıt-] “tanıt-”
таныш [tanış] “tanış”
тарак [tarak] “tarak”
тартм- [tart-] “çek-, asıl-”
тартмыш- [tartış-] “tartış-”
там [tat] “tat”
тамлы [tatlı] “tatlı”
таш [taş] “taş”
таш- [taş-] “taş-”
таң [tañ] “tan”
тазәк [tizek] “tezek”

мур [tir] “ter”
мил [til] “dil, gönül” (< Far. dil)
морна [turna] “turna”
мом- [tüt-] “tut-”
мубык [tubık] “topuk”
муз [tuz] “toz”
мүй [tuy] “toy, düğün”
мук [tuk] “tok”
мукмак [tukmak] “tokmak”
мун [tur] “top”
мунак [tupak] “topak”
муфрак [tufrak] “toprak”
мырнак [tirnak] “tırnak”
мырмала- [tirmala-] “tırmala-”
мырман- [tirman-] “tırman-”
мәкә [teke] “teke”
мәкәрләк [tekerlek] “tekerlek”
мәм [tem] “lezzet, tad, dem” (< Far. dem)
мөк [tük] “tüy”
мөкерек [tükirík] “tükürük”
мөкән- [tüken-] “tüken-”
мөлке [tülki] “tilki”
мөр [tür] “tür”
мөмен [tütin] “duman”

2.5. Та.: /k/ = Тү.: /g/

кебек [kíbi] ~ кебу [kíbi] “gibi”
кер- [kír-] “gir-”
кереш [kírış] “giriş”
киў- [kiy-] “giy-”
кием [kiyim] “giyim”
килен [kilin] “gelin”
килер [kilir] “gelir, kâr”

күл- [kil-] “gel-”
күре [kiri] “geri”
күрөк [kirek] “gerek”
күмөр- [kitir-] “getir-”
күм- [kit-] “git-”
күмөр- [kiter-] “gider-”
күч [kiç] ~ күчө [kiçe] “gece”
күчөг- [giçig-] “gecik-”
күч- [kiç-] “geç-”
күяү [kiyew] “güvey”
күң [kiñ] “geniş”
көз [küz] “güz”
көзгө [küzgi] “ayna, gözge”
көүдөр- [küydir-] “göydür-, yak-”
көл- [kül-] “göl”
көмөш [kümüş] “gümüş”
көн [kón] “gün”
көндөз [kündüz] “gündüz”
көр [kür] “gür”
көрөш [küreş] “güreş”
көт- [küt-] “güt-; bekle-”
көч [küç] “güç”
күгөрчөн [kügerçin] “güvercin”
күгөр- [“küger-] “göğ-”
күз [küz] “göz”
күзөт- [küzet-] “gözet-”
күк [kük] “gök”
күлмөк [külmek] “gömlek”
күлөгө [külege] “gölge”
күм- [küm-] “göm-”
күн [kün] “gön”
күр- [kür-] “gör-”
күркөм [kürkem] “görkem”

күрсөт- [kürset-] “göster-”
күч- [küç-] “göç-”
күнөл [küñil] “gönül”

Şu kelimeler bu tabloya uymamaktadır :

көм [kim] “kim”
көмсө [kimse] “kimse”
көрфөк [kirfik] “kirpik”
күмер- [kimir-] “kemir-”
күрөч [kirpiç] “kerpiç”
күс- [kis-] “kes-”
күскөн [kiskin] “keskin”
көмө [keme] “gemi”
көл [kül] “kül”
көрөк [kurek] “kürek”
күкрө- [kükre-] “kükre-”
күмер [kümür] “kömür”
күпөр [küpür] “köprü”
күпөр- [küpür-] “köpür-”
күсө [küse] “köse”

2.6. Та.: /c/ = Тү.: /y/

желек [cilik] “kemik iliği”
жеп [cip] “ip”
жиде [cidi] “yedi”
жил [cil] “yel”
жилкөн [cilken] “yelken”
жим [cim] “yem”
жимеш [cimiş] “yemiş, meyve”
жур [cir] “yer”
жимеш- [citış-] “yetiş-”
жиммеш [citiş] “yetmiş”
жимөк [citek] “yedik”
жим- [cit-] “yet- ; ulaş-”
жиң [ciñ] “kol yeni”

жунгә [ciŋge] “yenge”
жунел [ciñil] “yenil, hafif”
жун- [ciñ-] “yen-”
жыен [ciyin] “yığın, toplantı”
жыр [cır] “yır, türkü”
жыў- [ciy-] “yığ-, topla-”
жәў [cey] “yaz”
жәўләў [ceylew] “yayla”
жәў- [cey-] “yay-”
жәя [ceye] “yay”
жәяү [ceyew] “yayan”

Şu kelimeler tabloya uymamaktadır :

яз [yaz] “bahar” (krş. жәў)
як [yak] “yaka, taraf”
якын [yakın] “yakın”
ялан [yalan] “yalın, çıplak”
ялган [yalgan] “yalan”
ялгыз [yalgız] “yanlız”
ялгыш [yalgış] “yanlış”
яман [yaman] “yaman, kötü”
ян [yan] “yan, taraf”
ярык [yarık] “yarık”
ятак [yatak] “yatak”

яу [yaw] “düşman”
яхшы [yahşı] “yahşı, iyi”
яшел [yeşil] “yeşil”
яшь [yeş] “genç”
яна [yaña] “yeni”
яңгыр [yañgır] “yağmur”
егем [yigit] “yiğit”
ег- [yig-] “yık-”
ел [yıl] “yıl”
ерак [ırak] “ırak, uzak”

2.7. Та.: /ñ/ = Тү.: /n/ , /m/

аңа [aña] “ona”
аңла- [añla-] “anla-”
диңгез [diŋgız] “deniz”
дуңгыз [duŋgız] “domuz”
иң [iñ] “en”
иңлә- [iñle-] “inle-”
күңел [küñil] “gönül”
миң [miñ] “ben, yüzdeki ben”
моң [móñ] “bun”
мәңге [meñgí] “bengi”
яңа [yaña] “yeni”
яңак [yañak] “yanak”